

WYMIARY OSOBOWOŚCI WEDŁUG H. EYSENCKA A DYNAMIKA STRESU W WARUNKACH DŁUGOTRWAŁEJ IZOLACJI ZADANIOWEJ

MIECZYŚLAW PLOPA

Instytut Psychologii
Uniwersytet Gdański

H. EYSENCK'S DIMENSIONS OF PERSONALITY AND DYNAMICS OF STRESS
IN SEA-ISOLATION CONDITIONS

Summary: The current presentation deals with research on anxiety and loneliness, their dynamics and personality determinants, that was conducted on eighty three sailors during almost half-year voyage in the area of the Falkland Inlands. PEN Eysenck's, STAI – C.D. Spielbergers and Loneliness Scale K. Kmiecik-Baran's were used to measure personality, anxiety and loneliness characteristics. The measurement of anxiety and loneliness was repeated in different periods of voyage. The research results, indicate the significant role of such dimensions as: extraversion, neuroticism and psychotism in predicting both, anxiety and loneliness dynamics under long-term stress conditions.

Problem

Badania nad osobowościowymi uwarunkowaniami odporności – podatności na stres, mają swoją dosyć bogatą tradycję. Zróżnicowanie tej wrażliwości wiąże się w dużym stopniu z funkcjonowaniem systemu nerwowego, a zatem określonej konstelacji czynników biologicznych i społecznych, z większym akcentowaniem tych pierwszych. Stąd też teorie osobowości i oparte na nich narzędzia badawcze biorące pod uwagę tego typu uwarunkowania procesu stresowego są często stosowane w tradycji psychologicznych badań nad stresem. H. Eysenck w swojej koncepcji osobowości zakłada istnienie ścisłych relacji między fizjologicznym wyposażeniem człowieka a jego funkcjonowaniem w określonym środowisku. Wychodzi on z założenia, że równowaga między procesem pobudzenia a hamowania w znaczącym stopniu determinuje rozwój osobowości (Eysenck 1970; Elias 1975; Wosińska 1976; Strelau 1974, 1979). H. Eysenck zakłada, że ma ona swoje podstawy w dziedzicznej konstrukcji jednostki. Podobnie jest ze strukturą emocjonalną jednostki tj. neurotyzmem czy chwiejnością emocjonalną. Różnice między ludźmi w zakresie reakcji uczuciowych

mają swoje podłoże fizjologiczne wynikające z reaktywności (reactivity) i labilności (lability) autonomicznego układu nerwowego. Warto w tym miejscu wyraźnie podkreślić, że H. Eysenck rozpatrując zagadnienie biologicznych podstaw osobowości starał się dowodzić, że wyszczególnione przez niego wymiary osobowości: ekstrawersja – introwersja, neurotyzm i psychotyzm mają biologiczne uwarunkowanie (Strelau 1974, 1979; Eysenck 1970, 1990; Bullock, Gilliland 1993). Jego zdaniem prawdopodobną strukturą odpowiedzialną za różnice w dominacji pobudzenia nad hamowaniem u introwertyków oraz hamowania nad pobudzeniem u ekstrawertyków jest układ siatkowaty (Eysenck 1970, 1990). Inwentarze osobowości opracowane przez H. Eysencka są metodami najbardziej naukowo ugruntowanymi i rozpowszechnionymi, stosowanymi w wielu krajach świata. Głównie z uwagi na fakt, że badają wymiary osobowości, które pozostają w związku z podłożem fizjologicznym, neurofizjologicznym i hormonalnym.

Problematyka tego opracowania dotyczy osobowościowych (temperamentalnych) uwarunkowań podatności – odporności jednostki na stres. Stąd też odniesienie jej do takiej koncepcji osobowości, która kładzie istotny nacisk na uwarunkowania natury fizjologicznej ma swoje uzasadnienie. Tym bardziej, że ten właśnie obszar uwarunkowań osobowościowych ma swoją tradycję w badaniach nad stresem (Terelak 1982, 1995; Strelau 1987).

Podjęmowane próby odpowiedzi na pytanie, jakie cechy osobowości (mające swoje szczególne uwarunkowania fizjologiczne) są bardziej korzystnym uwarunkowaniem optymalnego funkcjonowania jednostki w sytuacji stresowej nie dają jednoznacznej odpowiedzi (por. Rossi, Solomon 1965; Strelau 1987; Terelak 1995). Warto również w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że zdecydowana większość badań była prowadzona w warunkach laboratoryjnych, gdzie eksperymentalnie stwarzano sytuacje stresowe dla badanych osób. Badanie efektywności funkcjonowania jednostki, jej poziomu odporności na „odpowiednie dawki stresowe” były odnoszone do poziomu reaktywności jednostki oraz jej labilności emocjonalnej, bardzo rzadko do wymiaru psychotyzmu. Dotychczasowe wyniki nie są w pełni jednoznaczne i są zazwyczaj wyjaśniane w ramach teorii zapotrzebowania na stymulację, która zakłada, że próg wrażliwości introwertyków jest niższy niż ekstrawertyków. Na przykład, w sytuacjach deprywacji sensorycznej lepszy poziom funkcjonowania zadaniowego wykazują introwertycy, z uwagi na to, że mają mniejsze zapotrzebowanie na stymulację (por. Reed, Kenna 1964). Temu wnioskowi zaprzeczają z kolei inni badacze nie dostrzegający związku między efektywnością zadaniową w warunkach deprywacyjnych a wymiarami osobowości (Terelak 1982), bądź też wskazujący na gorsze funkcjonowanie introwertyków, być może dlatego, że silna sytuacja deprywacji może

mieć wysoką wartość pobudzenia, co uzasadnia lepsze funkcjonowanie ekstrawertyków (Rossi, Solomon 1965). Niejednoznaczność uzyskiwanych wyników może być tłumaczona takimi czynnikami, jak: płeć, motywacja do badań, procedura eksperymentu, czas jego trwania, typ stosowanych testów (Terelak 1995). Polscy badacze związani ze szkołą J. Strelaua na podstawie wielu badań wykazali, że większą odpornością na stres odznaczają się osoby o wyższym poziomie ekstrawersji, zatem posiadające silny typ układu nerwowego, jak również cechujące się niskim poziomem neurotyzmu tj. małą chwiejnością emocjonalną (Strelau 1974, 1985; Elias 1974, 1981; Terelak 1982, 1995).

Szczególnym rodzajem izolacji (sytuacji trudnej) jest tzw. izolacja morska, w której w sposób dobrowolny uczestniczy pewna grupa ludzi, realizująca określone zadania. Statek morski stwarza specyficzne i odmienne środowisko pracy i pobytu w porównaniu ze środowiskami przedsiębiorstw lądowych. Odmienność ta polega głównie na tym, że marynarze przez stosunkowo długie okresy są członkami zamkniętej grupy społecznej o paramilitarnej strukturze władzy, cały czas (służbowy i wolny) spędzają w obrębie statku, zazwyczaj w znaczącym oddaleniu od swoich bliskich. Warunki wykonywania pracy są szczególnie trudne. Do najbardziej dokuczliwych bodźców na statku morskim można zaliczyć: kołysanie, przechyły, nadmierny hałas i wibracje, częste zmiany stref klimatycznych, częste wahania temperatury i ciśnienia powietrza, ograniczenie przestrzeni życiowej, brak zwykłych źródeł gratyfikacji emocjonalnej, seksualnej, ograniczenie przestrzeni psychologicznej oraz sfery intymności, a przede wszystkim znaczne utrudnienie bądź uniemożliwienie komunikacji z najbliższymi (Janiszewski 1976; Borucki 1986; Płopa 1993).

Jak już wspomniano, w zasadzie nie były prowadzone badania dotyczące temperamentalnych uwarunkowań człowieka na stres w długotrwałych warunkach izolacji zadaniowej. Wyniki z badań laboratoryjnych nie mogą być automatycznie odnoszone do warunków naturalnej i dodatkowo długotrwałej izolacji, „obfitującej” w różnorodne typy deprivacji. W zasadzie można przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że osoby o wysokim poziomie neurotyczności gorzej znoszą warunki stresowe (por. Terelak 1982), to jednak w odniesieniu do wymiaru introwersja-ekstrawersja trudno o jednoznaczną prognostyczność. Wprawdzie porównanie wyników uzyskanych przez osoby doświadczające izolacji antarktycznej z wynikami grupy normalizacyjnej, wskazuje na znacząco niższy poziom neurotyzmu oraz wyższy – ekstrawersji u polarników, co jednak nie oznacza, jak się wydaje, ich większej odporności na stres, ale świadczy raczej o działaniu czynników selekcyjnych bądź motywacyjnych (Halter, Terelak 1980). Tym bardziej to przewidywanie jest utrudnione, gdy bierze się pod uwagę analizę funkcjonowania jednostek w warunkach trudnych

w aspekcie kosztów osobistych a nie efektywności zadaniowej – co najczęściej bywało przedmiotem badań (por. Borucki 1986). Zatem pytanie dotyczące znaczenia wymiarów osobowości związanych z typem układu nerwowego w procesie zmagania się ze stresem w warunkach długotrwałej izolacji zadaniowej jest ciągle otwarte. Problem ten będzie przedmiotem niniejszego opracowania. Zostanie dokonana próba odpowiedzi na pytanie: czy wymiary osobowości wyodrębnione przez H. Eysencka tj. Neurotyzm, Ekstrawersja i Psychotyzm, mają związek z dynamiką procesu stresowego marynarzy w czasie długotrwałej izolacji zadaniowej. Problem zawarty w tej prezentacji sprowadza się zatem do pytania o te wymiary osobowości (zmiennie niezależne), od których zależy dynamika doznań stresowych tj. lęku i poczucia osamotnienia (zmiennie zależne). W tym opracowaniu przyjęte jest stanowisko traktujące stres jako stan napięcia emocjonalnego (na poziomie organicznym i psychologicznym) wynikający z określonej transakcji jednostki z otoczeniem (lub samym sobą), odczuwany jako przykry, obciążający jej zasoby, zagrażający dobrostanowi (Plopa 1996).

Próba badana

Badania były prowadzone przez psychologa, autora niniejszego opracowania, który przebywał wraz z załogą, liczącą osiemdziesiąt dziewięć osób na statku rybackim w czasie blisko sześciomiesięcznego rejsu dalekomorskiego. Rejs miał miejsce na Południowym Atlantyku w rejonie Falklandów-Malwinów. Transport załogi odbywał się drogą lotniczą – zarówno do portu Montevideo w Urugwaju, jak i z powrotem, do kraju. Marynarze przez cały okres rejsu przebywali na statku przetwórci „Lepus” z PPDiUR „Dalmor” w Gdyni, w trudnych warunkach wymagających dużej odporności fizycznej i psychicznej na działanie różnorodnych, stresowych bodźców, których źródłem były determinanty fizyczne, techniczne i społeczne. Badaniom zostali poddani tylko ci członkowie załogi statku, którzy wyrazili na to zgodę.

Procedura i metody badania

Aby określić indywidualne zróżnicowania dynamiki doznań stresowych (stanu – lęku i poczucia osamotnienia w czasie rejsu dalekomorskiego), czterokrotnie poddano marynarzy badaniom przeprowadzonym Skalą Poczucia Osamotnienia w opracowaniu K. Kmiecik-Baran z Uniwersytetu Gdańskiego (1988) oraz Inwentarzem Stanu Lęku (STAI) C.D. Spielbergera, R.L. Goruscha i R.E. Lusbenea w polskiej adaptacji T. Sosnowskiego i K. Wrześniewskiego (1983). Za pomocą analizy skupień (**cluster analysis**) przeprowadzonej osobno dla zmiennej „lęk” i zmiennej „poczucie

osamotnienia”, zakwalifikowano badanych marynarzy do jednego z dwóch *a priori* przyjętych skupień. Do tego samego skupienia zostali tym samym „przydzieleni” marynarze wykazujący określone podobieństwo dynamiki zmiennej poczucia osamotnienia oraz zmiennej lęku-stanu. Okazało się, że obydwie grupy marynarzy różniły się istotnie we wszystkich czterech fazach izolacji (w odniesieniu do obydwu zmiennych). Grupy eksperymentalne stanowili marynarze, u których w czasie rejsu poziom poczucia osamotnienia i stanu lęku się podwyższał, czyli – innymi słowy – pogarszał się ich stan funkcjonowania emocjonalnego i społecznego, grupy kontrolne tworzyli zaś marynarze, u których tendencja ta nie miała miejsca.

Do badania temperamentu posłużono się kwestionariuszem H. Eysencka uwzględniającym wymiar psychotyizmu, a mianowicie – PEN Inventory w polskiej adaptacji dokonanej w 1974 roku przez W. Sanockiego. Kwestionariusz ten wypełniło osiemdziesięciu trzech marynarzy, spośród osiemdziesięciu dziewięciu biorących udział w rejsie dalekomorskim na statku-przetwórni „Lepus”. Wyniki dotyczące całej badanej grupy prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Wyniki badań marynarzy w zakresie wymiarów PEN Eysencka (N = 83)

Wymiary PEN	M	SD
Ekstrawersja	13,45	3,91
Neurotyzm	6,29	3,43
Psychotyzm	3,03	3,22
Kłamstwo	7,13	2,12

Wobec braku norm polskich prezentowane wyniki mogą być jedynie orientacyjnie odniesione do wyników grupy normalizacyjnej, które zostały opracowane przez H. Eysencka w oparciu o badania 1012 mężczyzn (Sanocki 1976). Porównanie to sugeruje, że badani marynarze uzyskali wyższe wyniki w skali Ekstrawersji oraz skali Psychotyizmu, natomiast niższe w wymiarze Neurotyzmu.

Wymiary osobowości w ujęciu H. Eysencka a dynamika lęku

Skutki doświadczania warunków stresowych mogą być rozpatrywane w kategoriach kosztów osobistych, którego jednym z podstawowych wskaźników jest poziom

łęku. W perspektywie poznawczej odczuwanie lęku można rozpatrywać w terminach rozbieżności pomiędzy pożądanymi a osiąganymi *de facto* przez jednostkę stanami wewnętrznymi związanymi z określonymi warunkami bycia. Rozbieżność w spostrzeganiu sytuacji jako normalnej czy trudnej (generującej lęk bądź nie), może być uwarunkowana czynnikami subiektywnymi, obiektywnymi, bądź pierwszymi i drugimi jednocześnie. Występowanie czynników przede wszystkim subiektywnych lub subiektywnych z obiektywnymi jest znacznie bardziej prawdopodobne u jednostek o osobowościowej tendencji do przeżywania lęku. Natomiast występowanie czynników obiektywnych jako sprawiających pojawianie się stanów lękowych ma miejsce u jednostek prezentujących stanowy (behawioralny) typ lęku (Spielberger 1975). Owa rozbieżność może być rozległa i jest prawdopodobnie funkcją, z jednej strony ich emocjonalnych deficytów wynikających w głównej mierze z ich aktualnych relacji ocenianych poniżej ich optimum oraz z drugiej strony oczekiwań nie zawsze realistycznych. Rozróżnianie lęku na stanowe (behawioralne) i cechowe (osobowościowe) suponuje jeszcze jeden fakt, na który można zwrócić uwagę. Mianowicie lęk może się pojawiać, przynajmniej częściowo jako reakcja na brak ważnych, społecznych wzmocnień nawet wtedy, gdy nie ma symptomów występowania rozbieżności na poziomie poznawczym między oczekiwanymi relacjami a rzeczywistością. W tym przypadku osoby odczuwające lęk to te, które posiadają określone potrzeby w ramach związków emocjonalnych, a także interpersonalnych przede wszystkim dotyczące społecznego wsparcia, czy poczucia bezpieczeństwa. Doświadczają one lęku nie tylko wtedy, gdy brak tego rodzaju związków, lecz nawet wtedy, gdy posiadają określone związki, lecz nie są zdolne do zaspokajania właśnie tego typu potrzeb (Rostowski 1989).

W kontekście dokonanych rozróżnień można dojść do przekonania, że lęk jest wewnętrznym stanem, któremu brak jakiegoś pojedynczego i wyłącznego zespołu określających go procesów poznawczych, emocji czy też form zachowania (por. Steptoe, Kearsley 1990). Dlatego też badanie, a zwłaszcza diagnozowanie lęku domaga się integracji dużego rozrzutu symptomów, zwłaszcza gdy dotyczy to osób przebywających w długotrwałej izolacji społecznej. Stąd też opowiedzenie się za paradygmatem badawczym, wiążącym spostrzeganie przez jednostkę warunków stresowych z poziomem i dynamiką lęku w kontekście modyfikatora jakim jest temperament, wydaje się celowe i szczególnie uzasadnione. Można przypuszczać, że niektóre wymiary temperamentu są w jakiś sposób odpowiedzialne za poziom generowania lęku, czy sposób radzenia sobie z lękiem w warunkach długotrwałej izolacji zadaniowej.

Wyniki dotyczące dwóch grup marynarzy zróżnicowanych ze względu na dynamikę lęku w czasie rejsu dalekomorskiego prezentuje tabela 2. Okazało się, że zróżnicowanie statystycznie istotne ujawniło się w odniesieniu do dwóch wymiarów tj. Neurotyzmu ($t = 3,61$, $p < 0,001$) i Psychotyzmu ($t = 2,30$, $p < 0,05$). W świetle tych danych wynika, że grupa marynarzy podatnych na stany lęku uzyskała wyższe wyniki w obydwu wymiarach, zatem jest w większym stopniu neurotyczna i psychotyczna.

Tabela 2. Zróżnicowanie porównywanych grup w zakresie wymiarów mierzonych Inwentarzem PEN Eysencka

Wymiary PEN	Badani marynarze				Istotność różnic	
	odporni na stany lęku		podatni na stany lęku			
	M	SD	M	SD	t	p
E	12,97	3,93	14,11	3,54	1,34	ni
N	4,82	2,76	7,54	3,67	3,61	0,001
P	2,36	2,38	3,84	3,13	2,30	0,05
K	6,78	2,34	7,42	2,24	1,22	ni

Można zatem przypuszczać, że podwyższony poziom neurotyzmu nie stanowi pozytywnego uwarunkowania odporności na stres lęku w warunkach długotrwałej izolacji zadaniowej. Wyniki jakie uzyskano w zakresie tegoż wymiaru wykazują dość znaczną zgodność ze znanymi w tej dziedzinie prawidłowościami (Terelak 1995). Negatywny wpływ podwyższonego poziomu neurotyzmu na jakość funkcjonowania jednostki w warunkach stresowych posiada swe główne podłoże w specyfice cech stanowiących syndrom behawioralny neurotyzmu. Na zwrócenie uwagi zasługuje przede wszystkim brak stałości emocjonalnej, a w konsekwencji dużej labilności czy też ambiwalencji stanów emocjonalnych, doprowadzających do odczuwania stanów lękowych. Ponadto można przypuszczać, jak wykazują niektóre badania, że osoby neurotyczne (generalnie, a nie tylko w określonych sytuacjach trudnych) w większym stopniu są podatne na indukcje stanów lękowych (por. Sosnowski 1977; Sosnowski, Wrześniewski 1983). Neurotyzm jako wymiar osobowości może sprzyjać pojawianiu się poczucia zagrożenia, stanom niepokoju, pojawianiu się nastroju na ogół o zabarwieniu pesymistycznym, występowaniu ciągłego napięcia i swoistej nerwowości. Nic zatem dziwnego, że osoby mające „predyspozycje neurotyczne” odczuwają nasilający się lęk w warunkach szczególnie trudnych.

Wymiar Psychotyzmu nie był dotychczas bezpośrednio przedmiotem badań jako „predyktor” emocjonalnego funkcjonowania jednostki w długotrwałej sytuacji trudnej, stąd też uzyskane wyniki zasługują na określoną uwagę. Okazało się, że osoby nadmiernie podejrzliwe, odczuwające swoją odmienność, mające trudności w „realistycznym” byciu wśród innych – w warunkach długotrwałej izolacji mogą odczuwać trudności w adekwatnym emocjonalnym funkcjonowaniu, są bardziej podatne na stany lękowe. Zatem osobowościowa tendencja do zbyt „emocjonalnego” jak również zbyt „nieufnego” funkcjonowania w otaczającej rzeczywistości prawdopodobnie utrudnia adaptabilność, plastyczność, sprzyja przyjmowaniu emocjonalnych strategii obronnych w sytuacjach trudnych, w szczególności gdy mają one znamiona ekstremalności.

Wymiary osobowości w ujęciu H. Eysencka a dynamiki poczucia osamotnienia

„Izolacja” jest pojęciem, które istotnie wiąże się nie tylko z określonymi zmiennymi sytuacyjnymi, ale także i z podmiotowymi. Uruchamia ona w różnym stopniu mechanizm adoptowania się jednostki do nowych warunków oparty na jej zasobach psychologicznych czy społecznych. Stąd też jej skutki dla poszczególnych jednostek mogą być znacznie zróżnicowane. Mimo to, można przypuszczać, że każda z nich, chociaż w różnym stopniu i w różnym czasie, doświadcza tzw. poczucia osamotnienia. To przypuszczenie można oprzeć na założeniu, że jakiegokolwiek wydarzenie, które burzy czy też w istotnym stopniu ogranicza dotychczasową siatkę związków interpersonalnych bądź społecznych jednostki, może być rozpatrywane jako potencjalny czynnik wywołujący lub przyspieszający występowanie poczucia osamotnienia, począwszy od przemieszczenia geograficznego, rozstania, rozwodu itp. (Rostowski i in. 1990; O’keeffe i Baum 1990; Barley i Knight 1992).

Poczucie osamotnienia jest w gruncie rzeczy emocjonalnym stanem niezadowolenia jednostki w odniesieniu do jej przeszłych, aktualnych, a nawet przyszłych poziomów lub form związków społecznych, czy też stosunków interpersonalnych (Mullins i in. 1987). W ujęciu opisowym można stwierdzić, że poczucie osamotnienia jest doświadczeniem emocjonalnym, w którym jednostka zaczyna odczuwać, uświadamiać sobie i przeżywać fakt, że w mniejszym lub większym stopniu pozostaje obok innych lub z dala od innych – rodzinnych, małżeńskich, przyjacielskich form wsparcia (Seeman i in. 1985; Kmieciak-Baran 1988; Rostowski 1989). Poczucie osamotnienia jest zatem zróżnicowanym i wieloczynnikowym fenomenem psychologicznym.

Oprócz osiowego uczucia niezadowolenia, w obrębie struktury tego fenomenu współwystępują jeszcze inne objawy stresu, takie jak: poczucie depresji, przygnębienia, bezsensu, nudy, bezradności, samowyobcowania, utraty kontroli, żalu, a niekiedy agresji czy wręcz wrogości (Rostowski 1989; Kmieciak-Baran 1995).

Prawdopodobieństwo występowania tych stanów w warunkach izolacyjnych może mieć swoje uwarunkowania również w tych wymiarach osobowości, które mają determinacje nie tylko społeczną, ale przede wszystkim biologiczną. Zatem powstaje pytanie, czy określone wymiary osobowości wyodrębnione przez H. Eysencka mają związek z podatnością czy odpornością jednostki na stres osamotnienia w długotrwałych warunkach trudnych, charakteryzujących się różnymi formami deprivacji. Rezultaty badań własnych odnoszących się do powyższego problemu zawarte są w tabeli 3.

Tabela 3. Zróżnicowanie porównywanych grup w zakresie wymiarów mierzonych Inwentarzem PEN Eysencka

Wymiary PEN	Badani marynarze				Istotność różnic	
	odporni na stres osamotnienia		podatni na stres osamotnienia			
	M	SD	M	SD	t	p
E	11,24	3,54	15,17	3,93	5,09	0,001
N	5,86	3,66	6,62	3,43	0,92	ni
P	2,76	2,78	3,34	2,94	0,87	ni
K	7,02	2,06	7,47	2,17	0,92	ni

W świetle uzyskanych danych okazało się, że dwie grupy marynarzy różniące się dynamiką poczucia osamotnienia w czasie długotrwałego rejsu morskiego ujawniły określone różnice w zakresie niektórych wymiarów osobowości. Zróżnicowanie statystycznie istotne ($t = 5,08$; $p < 0,001$) zasadniczo dotyczyło jedynie wymiaru Ekstrawersji. Nie ujawnił się związek pomiędzy poziomem neurotyzmu, psychotyzmu czy tendencji symulacyjnych a podatnością na stany osamotnienia w warunkach długotrwałej izolacji. Okazało się, że marynarze, u których w czasie długiego rejsu nasila się poczucie osamotnienia wykazują istotnie wyższy poziom ekstrawersji. Fakt ten, wbrew niektórym przypuszczeniom, może dowodzić, że syndrom behawioralny ekstrawertyka z wielu powodów może stanowić niekorzystne uwarunkowanie dla pewnych obszarów emocjonalnego funkcjonowania człowieka w warunkach obie-

ktywnie stresowych. Przede wszystkim decydujący wpływ mogą tu mieć mniejsze możliwości, gdy chodzi o przebieg i skuteczność procesu warunkowania u ekstrawertyków. Następstwem tego może być mniejsza gotowość respektowania określonych form zachowania w obrębie danej społeczności i to dodatkowo znajdującej się w specyficznych warunkach. Działanie ekstrawertyka cechuje ustawiczna „gonitwa” za nowymi wrażeniami, pobudzeniami, doświadczeniami: w jej konsekwencji zaś ciągle poszukiwanie nowych form stymulacji, w tym nowych kontaktów z innymi ludźmi. Ich zbyt duża towarzyskość, gadatliwość, może przyczyniać się do odsuwania ich jako partnerów z uwagi na „męczliwość” swoją osobą.

W warunkach izolacji morskiej ich „narzucanie się” połączone z nadmierną impulsywnością, pochopności w działaniu nie czyni ich atrakcyjnymi partnerami. Stąd też można przypuszczać, że osoby o nasilonych cechach ekstrawertywnych mogą częściej czuć się osamotnione, niezadowolone z aktualnych form interakcji społecznych. Ich separacja od lądowego środowiska, gdzie mogą w znacznie większym stopniu „kontrolować” dostarczanie sobie różnych form stymulacji jest dla nich szczególnie uciążliwa. Być może cecha ekstrawersji nie ma większego znaczenia bądź też stanowi pozytywne uwarunkowanie zachowania w warunkach krótszych okresów izolacji, lub też wymagających działań ryzykownych, w odróżnieniu od monotonii rejsu dalekomorskiego (por. Terelak 1995). Pobyt i praca na statku rybackim cechują się silną monotonią i znacznym ograniczeniem przestrzeni życiowej, stąd też można przypuszczać, że osoby o usposobieniu bardziej introwertywnym lepiej znoszą tego typu ograniczenia. Ich poczucie osamotnienia nie jest tak intensywne, jako że czasowe zawieszenie relacji „lądowych” jest w pewnym sensie rekompensowane zdolnością do rozmyślań, marzeń, „mentalnymi powrotami do domu” oraz generalnie lepszą tolerancją samotności (por. Płopa 1996).

Wnioski

Dokonane analizy wskazują, że określone wymiary osobowości przedstawione w koncepcji osobowości H.J. Eysencka mają związek z podatnością jednostki na stres w warunkach długotrwałej izolacji zadaniowej. Podatność na stany lękowe i poczucie osamotnienia mają, jak się okazało, nieco odmienne uwarunkowania. A oto wnioski:

1. Marynarze odporni na stany lęku (w porównaniu z „podatnymi”) wykazywali istotny, statystycznie niższy poziom neurotyzmu i psychotyzmu. Zatem podwyższony poziom neurotyzmu, a także i psychotyzmu może sprzyjać pojawianiu się

poczucia zagrożenia, niepokoju a tym samym nasilaniu się stanów lękowych w czasie długotrwałego rejsu.

2. Marynarze odporni na stany osamotnienia, w porównaniu z „podatnymi”, wykazywali istotnie niższy poziom ekstrawersji. Biologicznie uwarunkowane większe zapotrzebowanie na stymulację jest czynnikiem utrudniającym proces adaptacji (przynajmniej w niektórych jego aspektach) do długotrwałych warunków deprywacyjnych.

Uzyskane rezultaty badawcze wyraźnie wskazują, że skutki długotrwałego przebywania w warunkach stresowych ujmowane w kategoriach kosztów osobistych, mogą mieć także różnorodne uwarunkowania temperamentalne. Nie ma jednoznacznej zależności między podatnością na stres a określonym wymiarem osobowości ujętym w konwencji H. Eysencka. Jak pokazała przeprowadzona dyskusja uzyskanych rezultatów badawczych, długotrwała izolacja zadaniowa (w porównaniu z krótkotrwałą) stwarza specyficzne warunki bytowania, optymalna zaś adaptacja do nich (analizowana w aspekcie ponoszonych kosztów emocjonalnych) zależy również od zmiennych osobowościowych mających uwarunkowania głównie biologiczne. Jest to zagadnienie bardziej złożone, wymagające dalszych penetracji badawczych.

LITERATURA CYTOWANA

- Barley, S.R., Knight, D.B. (1992). Toward a cultural theory of stress complains. *Research in Organizational Behavior*, 14, 1-48.
- Borucki, Z. (1986). *Osobowość a przystosowanie zawodowe marynarzy*. Wrocław: Ossolineum.
- Bullock, W.A., Gilliland, K. (1993). Eysenck's arousal theory of introversion-extraversion: A converging measures investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 113-123.
- Eliasz, E. (1974). *Temperament a osobowość*. Warszawa: PWN.
- Eliasz, E. (1981). *Temperament a system regulacji stymulacji*. Warszawa: PWN.
- Eysenck, H.J. (1970). *The structure of human personality*. London.
- Eysenck, H.J. (1990). Biological dimensions of personality. W: Pervin, L. (eds.). *Handbook of Personality. Theory and Research*. New York.
- Halter, J., Terelak, J. (1980). Nabór kandydatów do polskich wypraw polarnych. *Medycyna Lotnicza*, 4, 69, 42-49.

- Janiszewski, L. (1976). *Rodzina marynarzy i rybaków morskich. Studium socjologiczne*. Warszawa-Poznań: PWN.
- Kmiecik-Baran, K. (1988). Poczucie osamotnienia – charakterystyka zjawiska. *Przełęcz Psychologiczny*, 4, 1079-1098.
- Kmiecik-Baran, K. (1995). *Poczucie alienacji*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Mullins, C.L., Johnson, D.B., Anderson, L. (1987). Loneliness of the elderly. *Journal of Social Behavior and Personality*, 2, 225-238.
- O'keeffe, M.K., Baum, A. (1990). Conceptual and methodological issues in the study of chronic stress. *Stress Medicine*, 6, 105-115.
- Plopa, M. (1993). Z badań nad neurotyzmem marynarzy w warunkach rejsu dalekomorskiego. *Roczniki Socjologii Morskiej PAN*, 7, 69-97.
- Plopa, M. (1996). *Stres w izolacji morskiej. Psychospołeczne uwarunkowania*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Reed, G.F. Kenna, J.C. (1964). Personality and time estimation in sensory deprivation. *Perceptual and Motor Skills*, 18, 2, 182-185.
- Rossi, A.M., Solomon, P. (1965). Note on reactions of extraverts and introverts to sensory deprivation. *Perceptual and Motor Skills*, 20, 2, 1183-1184.
- Rostowski, J. (1989). Dezintegracja więzi rodzinnej oraz innych związków interpersonalnych a poczucie osamotnienia jednostki. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 1, 191-207.
- Rostowski, J., Borys, B., Majkovicz, M., Plopa, M., Rostowska, T., Wajszczak, E. (1990). *Określenie psychologicznych wskaźników prognozy funkcjonowania człowieka w warunkach stresowych*. Raport z badań, CPBP 01.20. Gdańsk-Łódź.
- Sanocki, W. (1976). *Kwestionariusze osobowości w psychologii*. Warszawa: PWN.
- Seeman, M., Seeman, T., Sayles, M. (1985). Social networks and health status. *Social Psychology Quarterly*, 48, 237-248.
- Sosnowski, T. (1977). Lęk jako stan i jako cecha w ujęciu C.D. Spielbergera. *Przełęcz Psychologiczny*, 2, 349-360.
- Sosnowski, T., Wrześniewski, K. (1983). Polska adaptacja Inwentarza STAI do badania stanu i cechy lęku. *Przełęcz Psychologiczny*, 26, 393-412.
- Spielberger, C.D. (1975). Anxiety: state-trait-process. W: Spielberger, C.D., Sarason, I.C. (eds.). *Stress and anxiety*, vol. 1. Washington: Hemisphere Wiley.
- Stephoe, A., Karsley, N. (1990). Cognitive and somatic anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 28, 75-81.

- Strelau, J. (1974). *Temperament i typ układu nerwowego*. Warszawa: PWN.
- Strelau, J. (1979). Różnice indywidualne. W: Tomaszewski, T. (red.). *Psychologia*. Warszawa: PWN.
- Strelau, J. (1985). *Temperament – osobowość – działanie*. Warszawa: PWN.
- Strelau, J. (1987). *O inteligencji człowieka*. Warszawa: PWN.
- Terelak, J. (1982). *Człowiek w sytuacjach ekstremalnych. Izolacja antarktyczna*. Warszawa: Wyd. MON.
- Terelak, J. (1995). *Stres psychologiczny*. Warszawa: OW „Branta”.
- Wosińska, W. (1976). *Eysenkowska teoria osobowości w świetle badań nad pamięcią*. Katowice: UŚI.